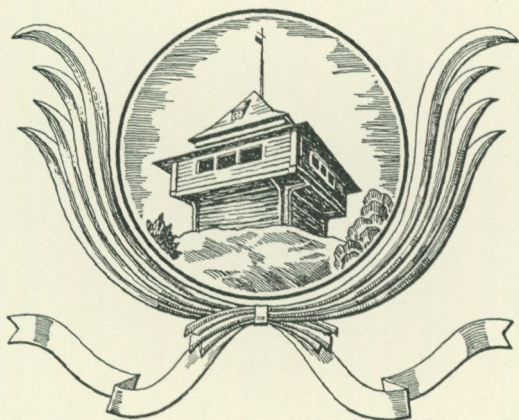

NORDISKA MUSEETS och
SKANSENS ÅRSBOK 1933

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 3

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, med motiv från Tyresö slott, är utfört efter akvarell
av konstnären S. O. Lindström

*Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktieföretag
Stockholm 1933*

FÄBODAR I EN JÄMTLANDSSOCKEN

En historik över Frostvikens fäbodväsen.

AV LEVI JOHANSSON.

I Jämtlands nordligaste hörn ligger Frostviken, en typisk vildmarkssocken med en areal av ej mindre än 4,214 kvkm men med endast 2,500 bofasta invånare, vartill komma ej fullt 200 nomadiserande lappar (år 1927). Varje individ, liten som stor, har alltså ett svängtrum på drygt 1,5 kvkm, under det att genomsnittssiffran för hela riket är omkring 15 inbyggare per kvkm. Området, som till en betydande del upptages av kalfjäll, är starkt kuperat. Så t. ex. är nivåskillnaden mellan Gäddede kyrkoby och gården Blomhöjden 272 m. Avståndet mellan de båda platserna är knappa 3 mil fågelvägen. Det är klart, att livsbetingelserna under sådana förhållanden skola vara betydligt olika för befolkningen i de skilda byarna. Vintern kommer mycket tidigare och sommaren låter vänta på sig.

Vignett. Fig. 1. Klumplisättern i Jorm, Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1924.

sig åtskilligt längre i de högst belägna, utpräglade fjällgårdarna än i de relativt lågt liggande byarna kring de stora sjöarna. Det har därför i alla tider rått en ganska betydande skillnad i fråga om levnadsstandarden, medan sed och bruk och de allmänna yttre anordningarna varit ensartade. Frostviken hör till vårt lands allra yngsta bondebygder. Det är endast 180 år sedan den allra första åbon, en norrman vid namn Jon Olofsson, här slog sig ned år 1750. Under 1700-talets sista decennium hade åboarnas antal, efter vad traditionen måler, stigit till 14. Dessa byggde under sagda tid traktens första kyrka, det lilla vackra kapellet i Viken, som, restaurerat i början av 1890-talet, ännu befinner sig i fullgott skick. Tills på 1830-talet, då Frostviken blev eget pastorat, var det kapellag under Föllinge; kyrkoherden där höll ett par gånger om året mäsas i Viken. Den nuvarande kyrkan i Gäddede invigdes 1839.

Trots sin ringa ålder har denna bygd att uppvisa en hel mängd ålderdomliga, mycket intressanta kulturdrag, vilka här bättre bevarats än annorstädes, beroende dels på det avlägsna, isolerade läget och dels på befolkningens kynne. Sin ursprungliga hemortsrätt ha dessa gamla förhållanden naturligen i de trakter, varifrån de första bebyggarna, stamfäderna för den nuvarande befolkningen, kommo, men det visar sig vid ett närmare studium, att många av dem på grund av traktens naturegendomligheter och befolkningens knappa ekonomiska villkor i den nya hemorten undergått sådana förändringar, att de i grund och botten blivit nära nog nya företeelser och tagit en helt annan utvecklingsriktning än den man med stöd av erfarenheten från andra trakter skulle ha väntat sig. Det senast sagda gäller i alldeles särskild grad om traktens fäbodväsen, varför redogörelsen härom i många viktigare punkter måste givas formen av en jämförande utredning.¹

Efter numera avlidna bondhustrun Märta Edlund i Guss-

¹ Efterföljande uppsats utgör en bearbetning av anteckningar, som författaren gjort för Landsmålsarkivet i Uppsala. Fotografierna äro hämtade ur författarens samlingar i Nordiska museet.

vattnet upptecknade författaren år 1924 den muntliga traditionen om Gussvattnets första bebyggande. Härvid framkom en detalj, som i detta sammanhang är av intresse. Ett ungt par, Sjul och Anna, hemmahörande i Strand, Ströms socken, tog på våren år 1778 sina få kreatur och oundgängligaste förnödenheter och begav sig av upp åt fjälltrakterna för att söka sig en lämplig plats att bebygga. De höllo sig hela tiden efter höglandet, så att de på vänster hand hade utsikt över den dalgång med långsträckta sjöar, som numera kallas Ströms vattudal. Först då de kommo på västslutningen av Fiskåfjället och fingo se sjön Gussvattnet med omnejd, erforo de den rätta lusten att gå ned och taga landet i besittning. Just på den där vindskyddade platsen nere vid den rätt stora, nästan cirkelrunda sjön skulle de bygga sitt hem. Detta skedde sent på kvällen några få dagar efter midsommar. Som vädret var varmt och vackert, beslöto de övernatta där uppe vid fjällbandet. Sedan de bundit djuren vid träd, mjölkat korna och njutit sin enkla kvällsvard, gingo de tillsammans ut på spaning efter en lämplig plats för fåbodar eller säter, som det heter här på trakten. De funno också snart en sådan, som de fort nog bebyggde, och den sätern användes än i dag, fast husen äro förstås andra.

I Vetenskapsakademiens handlingar för år 1763 finnes en avhandling om gränsmätningarna 1758—1760, varigenom riksgränsen mellan Sverige och Norge slutgiltigt reglerades i denna trakt. Författare är Nils Maurelius, den samme som vid nämnda förrättning haft uppdraget att bevaka de svenska intressena. I redogörelsen för huru nybyggena hamnade än på östra och än på västra sidan om gränsen, säger Maurelius bl. a.: » — — — men en Frostvikens *säter* blef på norska sidan». De första nybyggena i denna trakt anlades, enligt jordeböckerna, 1750 och 1752 och voro följaktligen vid gränsregleringens avslutande respektive 8 à 10 år gamla. Inom denna tidrymd hade nybyggena hunnit lägga sig till med åtminstone en säter — den som kom på norska sidan om gränsen.

Byn Jormvattnet daterar sig som nybygge från år 1765.

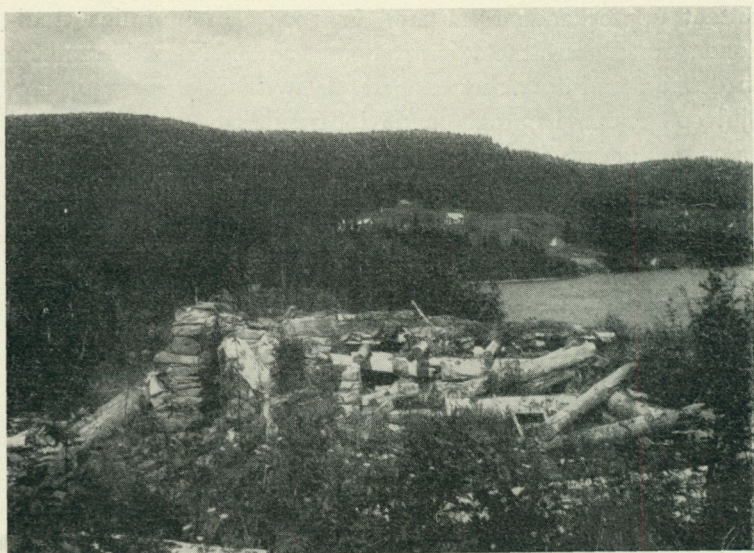

Fig. 2. Ruiner från en gammal säter i Ankarvattnet, Frostvikens socken.
Foto Levi Johansson 1924.

Enligt uppgift av änkan Karin Bengtsson, född år 1843, voro säterstugorna i hennes barndom så gamla och förfallna, att man allmänt måste ersätta dem med nya, och förmodligen voro de ändock icke de först uppförda i byn, ty hennes farfar och farmor »och alla de andra gammela postlarna» berättade, att de som barn varit i »sätrom» på somrarna.

Tillgängliga handlingar giva vid handen, att Kycklingvattnet började bebyggas år 1823. År 1897 — d. v. s. 74 år senare — fanns där, uppe vid fjället, en på länge ej använd säter, som var så gammal, att taken delvis hade störtat in. Den kallades ändock »Nysäter». Längre österut låg »Gammelsäter»,¹ som på den tiden utgjordes blott av några nästan fullständigt uppmultnade stockar. Den ursprungliga vallen var igenväxt med ganska

¹ Enstaka ord och kortare uttryck, som äro satta inom anföringstecken, äro försvenskade dialektord.

Fig. 3. Nybyggt fjös i Nässäterna i Blåsjön, Frostvikens socken.
Foto Levi Johansson 1924.

grov björkskog, vartill måste hava åtgått lång tid, ty platsen låg i det senväxande fjällbjörksområdet. Den sätern bör hava varit jämnårig med nybygget nere vid sjön. — Med det sagda tror jag mig hava fastslagit, att traktens fäbodväsen är lika gammalt som bebyggelsen. Fäbodar ha funnits i Frostviken praktiskt taget lika länge som bofast befolkning funnits.

De allmänna, för varje land gällande orsakerna till att man anlagt fäbodar äro tvenne, som dock icke båda behövt vara tillfinnandes samtidigt på en och samma plats. Den ena och för Norrlands vidkommande vanligaste är bristen på lämpligt betesland i boplatsernas närhet. Dessa senare ha här i regel måst förläggas till skarpt begränsade avlagringsområden närmast vattendragen. Jordmånen kan i och för sig vara nog så gynnsam för uppkomsten av en rik gräs- och örtvegetation på dessa marker, och en sådan har också måhända funnits en gång

i tiden, men så har granen kommit och lagt beslag på marken så fullständigt, att den till kreatursbete dugliga markvegetationen i det allra närmaste förkvävts. På sidorna om dessa avlagringsområden vidtar moränland, som är ypperlig växtplats för tall, bärris och lavar men icke alls för gräs och örter. Först långt borta från floddalar och sjöbäcken, i flackare och mera höglänt belägna marker, där ett strängare klimat tunnat ut barrskogsbestånden och blandat upp dem med myllbildande lövskog, och där lutningsförhållandena tillåtit vattnet stanna och bilda sidlända områden — först här ha goda, naturliga betesmarker kunnat uppstå, och hit upp ha människorna nere i dalen fått lov att driva sin boskap sommartiden, om de överhuvudtaget velat hålla dem vid liv och någorlunda hull ute. Men som dessa betesmarker i regel ligga så avlägset, att boskapen icke på några villkor kunnat dagligen drivas sträckan fram och åter, har det varit ofrånkomligt att å platsen uppföra sommarvisten, d. v. s. fäbodar eller sätrar. Den andra orsaken till att fäbodar anlagts har varit den tilltagande bebyggelsen nere i dalen. Trakter finnas, där betesmarkerna omkring byarna äro av naturen goda. Medan befolkningen var fåtalig och kreatursstocken i följd därav liten, var betestillgången på hemskogen också tillräcklig, men med tiden blev det mer och mer kreatur om betet, tills detta en vacker dag visade sig vara otillräckligt, och då var det ingen annan råd än att med boskapen söka sig bort på utmarkerna och där bygga fäbodar. Där fäbodväsendet på detta sätt framtvingats av utvecklingen, ha fäbodanläggningarna kommit att bli ganska trogna motsvarigheter till själva byn: en fäbodstuga med mjölkbod och ett fähus för varje gård i byn, ordnade antingen i regelmässiga gator på en gemensam fäbodvall eller ock mera fritt placerade på ett litet större område men dock i grannskap med varandra. Rättvisan fordrade nämligen, att alla i byn fingo njuta sin andel av betet på hemlöten, så länge detta räckte, ävensom att alla underkastade sig de kostnader och besvär, som anläggandet och brukandet av fäbodar drog med sig. Likaledes var det ur jämställdhetens

synpunkt ofrånkomligt, att alla i byn flyttade på en och samma gång både till och från fäbodarna.

Redan vid en helt flyktig blick på förhållandena i Frostviken finner man, att ingen av de båda anförda orsakerna här kan ha varit den drivande. Betesförhållandena äro här över allt ypperliga. Egentligt moränland finnes ingestädes. Överallt, där människorna slagit sig ned, är det antingen björklider eller gles granskog med inblandade lövträd och frodig markvegetation. De flesta sätrar ligga också på mindre än en halv mils avstånd från gårdarna. Under den allra första nybyggartiden, då åboarna sutto långt från varandra och därtill hade blott obetydliga kreatursuppsättningar, fanns det icke alls någon anledning att för betestillgångens skull lägga sig till med fäbodar, vilket de dock gjorde, efter vad förut påvisats. För övrigt lades sätern mången gång så nära gården, att det verkar fullkomligt meningslöst. Aron Fredriksson i Södra Blåsjön (född 1800) hade två sätrar. Till »Sörsäteren» var det ungefär $\frac{1}{4}$ mil och till »Nolsäteren» knappast mera än $\frac{1}{2}$ km, men man lär ändock i den senare ha haft både stuga, mjölkbod och fähus och flyttat dit och dädan på bestämda tider. Den sätern blev dock fort nog överlämnad till en av sönerna, som där byggde sig en verklig gård. Likadant var det med den s. k. »Östersäteren» i Jormliden. Den ligger numera som gård mitt inne i byn. Mycket troligt är att man anlagt dessa sätrar förnämligast för att försäkra sig om ett bra gårdsställe åt något av barnen och förhindra, att en ny åbo sloge sig ned alltför nära inpå ens knutar. Att enstaka, milslångt från grannar liggande gårdar, omgivna av rent paradisiska betesmarker, såsom t. ex. Lejpikvattnet, lagt sig till med säter, är väl också högst besynnerligt. För den, som känner till förhållandena på andra trakter, där byarnas fäbodar ej sällan ligga flera mil avlägset, ter sig Frostvikens fäbodväsen nästan bara löjligt. Dock ligger bakom det hela ursprungligen nog så allvarliga orsaker, vilka längre fram skola påvisas. Redan nu må det sägas, att dessa orsaker icke bottnat i några traktens naturegendomligheter eller några andra verkliga och

varaktiga behov. Detta kan man sluta sig till redan av fäbodväsendets i trakten utveckling genom tiderna.

I mitten av 1800-talet funnos inom den nordvästra och folkrikaste delen av socknen ej mindre än 37 sätrar. F. n. äro endast 12 i bruk, och på hela denna tid, nära 80 år, ha endast två nya sätrar anlagts och hållits i drift. Fyra av de nedlagda sätrarna ha blivit gårdar, 15 äro alldeles nedruttnade och vallarna nästan igenväxta med skog. Föga bättre ställt är det med de återstående 6 ödesätrarna. Under tiden har både befolkningen och kreatursstocken mångdubblats och levnadsstandarden för såväl människor som djur höjts rent svindlande. Av det sagda torde framgå, att man måste söka efter speciella orsaker till fäbodväsendets uppkomst och utveckling i denna trakt, ty dessa ha alldeles tydligt här icke skett efter de allmänna reglerna. Vi skola nu försöka klargöra, huru det egentligen hängt ihop med denna sak.

De första nybyggarna kommo från andra, mer eller mindre avlägsna trakter, där fäbodar brukades. Att på vårarna flytta till »sätrom» voro de så vanda vid, att de icke kunde tänka sig en riktig sommar utan detta arrangemang, och därför anlade de sätrar. Sjul och Anna utsågo ju säterplatsen, innan de varit nere vid det tilltänkta gårdsstället och undersökt betesförhållandena där omkring. De voro så bundna av traditionen hemifrån, att den tanken knappast föll dem in, att det kunde vara överflödigt med fäbodar här ute i vildmarken. Sak samma var förvisso ofta fallet med de andra nybyggarna. De följde helt enkelt gammalt skick och bruk, då de anlade fäbodar och man ur huse flyttade dit på vårarna. Så gjorde man i regel i gamla tider. Gården lämnades ofta öde på vårarna. Ur hygienisk synpunkt var detta alldeles förträffligt, för att ej säga rent ut nödvändigt. Den tidens bostäder voro nämligen mycket trånga och otrevliga (författaren, Bostadens utveckling i Frostviken, Jämten 1926). Vi veta, tack vare ett syneprotokoll från 1764, de exakta måtten på de sex första nybyggarnas stugor. Golvytan växlade mellan 8—10 alnar i kvadrat och höjden på vägg-

Fig. 4. Vallflickor från Ankarvattnet, Frostvikens socken. Flickorna hålla »ringastavar» i händerna och den ena är försedd med ett regnskydd av näver.
Foto Levi Johansson 1913.

bandet mellan 3—4 alnar [(Frans de Brun, Frostvikens första nybyggare på 1700-talet, Fornvårdaren 1923). I detta enda rum dvaldes hela familjen dag och natt, varjämte det utgjorde verkstad för gårdens alla slöjder. Med renligheten var det ytterst dåligt ställt, men det kapitlet är för långt att här inlåta sig på. Den intresserade hänvisas i stället till författarens uppsats »Om renlighetsförhållanden i Frostviken» i tidskriften Svenska landsmål 1927.

Det var för väl, att människorna på den tiden hade möjlighet att i sommarvärmen helt enkelt fly bort från de trånga, kvava och inpyrda vinterstugorna med deras flugsvärmar och vidrigt stinkande omgivning. Helt säkert tyckte man, att det kändes friskt och skönt i den luftiga och tack vare röken flugfria säterstugan. Dessa motiv, det traditionella och det hygieniska, torde få anses åtminstone delvis hava varit bestämmande för tillkomsten av sådana fäbodar, som förlagts så nära gårdarna, att de närmast framstått som sommarannex till dessa. De ha i en senare tid erhållit en bekvämare motsvarighet i de numera vid gårdarna allmänt förekommande sommarfähusen och (här och var) sommarstugorna. De första åboarna tyckas icke ha haft sommarfähus hemma vid gården, ty intet sådant men väl de längre från gårdarna belägna vattenkvarnarna finnas upptagna i 1764 års syneprotokoll. Vad de mera avlägsna sätrarna beträffar, är med dem en annan och vida allvarligare historia förknippad.

Med de högst otillfredsställande utfodringsförhållanden, som i forna tider rådde i trakten, var det för många gårdar en rent trängande nödvändighet att anlägga fäbodar omedelbart intill de allra bästa vårbetesplatserna. Knappt utfodring hela vintern och regelbunden brist på stråfoder varje vår med därav följande utfodring med kvist, lav och bark gjorde, att kreaturen voro så till den grad bensvaga och utmärglade, då de släpptes ut på vårarna, att de helt enkelt icke skulle hava orkat gå fram och åter en sträcka på låt oss säga 4 km. I det nämnda gamla syneprotokollet skyymta dessa förhållanden fram på flera ställen.

Barken till kreatursfoder, »skavet», spelade för dessa nybyggare en så stor roll, att härför lämpliga skogsområden anvisas dem i syneinstrumentet. Så står där ordagrant: »Frågades hwarföre Pär Olofsson föder så få kreatur, swarades i förleden vår störtade för honom 4 st: miölke kor . . .» Bra säkert hade de helt enkelt svultit ihjäl. Han hade nu kvar »1 stod, 2 kor, 8 får och 2 getter».

Det finnes i trakten gott om stora, mot söder brant stupande och nästan uteslutande med lövskog (björk, al, sälg, rönn och hägg) beväxta s. k. lidar. De glest stående, avlövade träden tillåta solstrålarna att smälta bort snön mycket tidigt på våren, och så fort en fläck är bar, skjuter toltan (*Mulgedium alpinum*) upp med en rent rasande fart och nästan lika tätt som spenaten på en trädgårdssäng. På grund av den i regel tidiga och ymniga snöläggningen om höstarna förekommer här ingen eller blott föga tjälbildning. Ännu medan sjöarna äro isfyllda och marken i övrigt nästan helt snötäckt, kan liden erbjuda det yppersta bete åt kreaturen. Frågan är bara, huru de ska kunna ta sig dit. I Blåsjön var jag själv i början av 1890-talet som vallpojke med om att trampa väg genom drivorna för att förhjälpa korna undan hungersdöden till Mejsliden omkring 2 km. från gården, och det lyckades. Våra djur, ehuru så bensvaga, att de emellanåt gingo på framknäna, då de betade i liden, voro ej värre därän, än att de kunde gå hem till gårds på kvällarna, fast nog hade det varit bättre för dem, om de, som fallet var i gamla tider, fått stanna kvar i sätern strax nerom liden, men den var redan då förfallen. Blott ett fåtal gårdar ligga omedelbart intill dylika vårbeten, och därför var man, på den tid varom nu är fråga, alldeles tvungen ha sätrar vid dem. En del av dessa lider äro för övrigt genom mellanliggande älvar oåtkomliga för boskapen, med mindre man flottar djuren över, och det kan man naturligen icke göra både kväll och morgon en längre tid. Dylika typiska vårsätrar, som vi lämpligen kunna kalla dem, ha på kort avstånd från gårdarna funnits i nästan alla byar i trakten. De flesta av dem äro nu för länge sedan nedlagda, beroende därpå, att dessa beten, dess bättre, sällan eller aldrig numera behöva

tagas i anspråk så onormalt tidigt som förr, ty dels avpassar man vanligen på höstarna kreatursbesättningarna efter foder-tillgången, och dels har den svaga starren till betydande del ersatts med kraftigt fast oftast ogräsbemängt vallhö och grön-foder. — Den förnämsta orsaken till fäbodväsendets både upp-komst och på sin tid till synes storartade utveckling inom trak-ten var emellertid följande.

Frånsett jakten och fisket, vilka aldrig varit annat än skäligen otillförlitliga om ock sina år goda binäringar, var befolkningens hushållning i gångna tider nästan helt och hållet baserad på bo-skapsskötseln och denna i sin tur på starrmyrarna och ett fåtal andra naturliga ängar samt, först och sist, på de ypperliga betena. — Det var nämligen under sommaren man drog den egentliga nyttan av boskapen. Kunde man vintertiden hålla sig med mjölk till grötväta, var det storartat. — Inte bara huvud-parten av födan skulle man taga från kreaturen, utan praktiskt taget alla kläder — från kängskorna till den stickade topp-mössan och huvudduken, från rocken till »strigen» (skjortan) och »såckan» (ullstrumporna) — och i sängarna fårskinnsfällarna och huvudkuddarna av ludet kalvskinn. Dessutom utgjorde smöret den viktigaste saluartikeln. Detta jämte hudar, skinn, skogsfågel och taknäver avyttrades på vintrarna i Overhalden i Norge (jämför författaren, På en storbondes gård i Frost-viken, Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1924). För att nödtorftigt existera behövde varje hushåll en vida större kreatursuppsättning än vad nu är normalt med en ojämförligt högre levnadsstandard, vilket bl. a. framgår av födorådstagarnas naturaförmåner i mitten av 1800-talet och framigenom. Vinter-föda och skötsel för 3 kor och 6—9 får jämte potatisland, korn-åker och viss fiskmängd har varit det vanliga »kåret» (undantaget) för gamla makar, men även större undantag ha förekommit — sällan mindre. Man har brukat beräkna fodermängden till 6 vinterlass starr per nöt och ett för småfä, och man torde sällan erhålla mer än ett lass starr per hektar på traktens myrar. På den tiden, då de hade endast starrmyrarna att lita sig till, torde

slåtterarbetet per djur räknat ha krävt minst tre gånger så lång tid som nu, då inägorna lämna storparten av fodret, det vill med andra ord säga, att 1850-talets Frostviksbor måste antingen arbeta tre gånger så länge med slåttern, som man nu gör, eller ock förfoga över en motsvarande större arbetsstyrka. Visst och sant är, att man i vår tid ännu icke helt gjort sig fri från starrmyrarna, men i gengäld har man proportionsvis mindre besättningar att bärga åt, eftersom man har andra förvärvsmöjligheter att lita till.

Även om man förr i tiden började slåttern en eller annan vecka tidigare och höll ut därmed till sena hösten, kunde man inte enbart på den vägen pressa fram det erforderliga arbetsresultatet. Ett större antal armar och en till det yttersta utsträckt arbetsdag måste göra resten. Folk att leja fanns icke denna tid på året. Man befann sig i samma fördömelse i alla gårdarna. Envar måste klara upp saken med de egna folkresurserna, och detta gick icke annat än genom att till det yttersta utnyttja varenda en i huset, som dugde till det allra minsta.

Huvudbeståndsdelens av födan under arbetet på myren utgjordes av tjockmjölk, från vilken gräddlagret först hade blivit omsorgsfullt avlägsnat. — Man var rädd om smörämnet, ty smöret var det viktigaste man hade att avyttra. — Om möjligt kalasade man på gröt och tunnmjölk på kvällarna, men det var visst inte alltid man hade råd därtill. Födans ringa näringshalt nödvändiggjorde täta måltider och intagandet av stora kvantiteter. Det gick åt väldiga massor tjockmjölk under en veckas tid på myren. Endast på lördagskvällarna gick man hem till gården eller sätern, även om arbetsplatsen var bara några få km avlägsen. För tids vinnande övernattade man under enkla regnskydd där ute vid myren. Men att rusta sig med tjockmjölk för så lång tid stötte på vissa svårigheter. Dels tröttade man ut sig för en hel dag genom att bära en allt för tung börda kanske $\frac{3}{4}$ mil i oländig terräng, och dels jäste eller kanske rent av surnade mjölken, om den blev för gammal. Bäst var, om man kunde få ny mjölk för varje dag. Genom att förlägga en säter

Fig. 15. Smörkärning; far njuter en portion av den något kärnade grädden. Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1924.

på lämplig plats klarade man av den saken. Många fäbodrar i trakten ha anlagts borta vid de stora myrkomplexen uteslutande för att man från dem bekvämare skulle kunna förse slätterfolket med mat. Då tiden kom att man skulle slå inägorna och skära kornet, flyttade man hem till gårds med kreaturen för att åter flytta till säters på nytt, ifall starrslåttern inte hunnit avslutas. Storbonden Olof Jönsson i Blåsjön, född år 1801 och död någon gång på 1850-talet, en av de pampigaste gubbar, som någonsin funnits i Frostviken, arrenderade på sin tid stora myrområden strax västanför »linna», d. v. s. riksgränsen, och byggde av denna

FÄBODAR I EN JÄMTLANDSSOCKEN

Fig. 6. Bindning av trygor, Rankasjön, Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1913.

anledning den s. k. »Nysäter» ända borta vid gränsen. Olof Jönsson vinterfödde omkring 25 nöt och 120 får, så att det ville till massor av starr. Efter hans död upphörde arrendet, och Nysätern togs aldrig mera i anspråk. Det var vad jag skulle vilja kalla en ren slättersäter. Samma var förhållandet med de två sätrar i Kycklingvattnet, som jag förut omnämnt, samt en i Lilla Blåsjön och två om inte tre i Ankarvattnet. Åtminstone en del av slättersätrarna ha saknat slätterduglig vall, och gödseln har därför blivit given till spillo. De ha ju också i regel legat »uppmarkes». d. v. s. uppe vid själva fjället. Vårsätrarna åter ha

legat bördigt och bra till och vallarna gödslats, så att de givit ett foder, jämgott med inägornas vid gårdarna. I de vårsätrar, som ännu brukas, ristar man och sår korn och grönfoder. I sinom tid bli de flesta helt säkert bebyggda med ordentliga gårdar.

I slättersätern hade husmodern eller den som i hennes ställe skötte korna och mjölken, stränga dagar. Tidigt på morgonen var hon uppe. Först mjölkade hon, släppte ut boskapen och gjorde rent i fähuset, varpå hon tog vara på mjölken och tvättade mjölkkärlen, vilket var arbetsamt nog, eftersom alla kärl voro av trä. Sedan sprang hon bort till slätterfolket med mat och stannade hos dem och räfsade, tills det var dags att gå hem och mjölka kväll och göra de andra sysslorna. Ett dibarn fick inte hindra henne från att hjälpa till på myren. Hon bäddade bara ned den lille i »non» eller »dissa», en förenklad modell av lapparnas vagga, som hon bar på ryggen under vandringen men hade hängande i ett träd, då hon arbetade. De dagar hon skulle kärna smör, ysta och koka mesost, kunde hon förstås inte komma till hjälp på myren, men sådana bortovarodagar fingo icke återkomma för ofta. Det var att spara ihop smör- och ostämne i det längsta, och därför blevo produkterna ofta mindervärdiga denna tid på året. Voro barnen så pass stora att de kunde, fingo de förstås larva med, då mor gick bort till slätterfolket, och så fort de kunde hålla i en räfsa, tog man deras små krafter i anspråk. Var det frågan om att stacka torrfoder, måste t. o. m. vallpojken möta upp vid myren och hjälpa till emellan det att han sprang och motade bort boskapen från stackar och foderbredor. Att mor, sedan de mindre barnen blivit så pass stora, att de kunnat någorlunda reda sig själva, stängt dem inne i stugan för hela dagen, sedan hon först släckt elden och gömt undan allt, varmed de kunnat göra sig illa, har jag ej fått uppgift på här. I Vilhelmina fjälltrakter åter vet jag säkert, att det förekommit under den bråda bärgningstiden.

Slättersätrarnas saga kan anses vara all redan vid ingången av 1880-talet. Starrmyrarna spelade allt fortfarande sin gamla

roll, men mjölken dominerade ej längre i den dagliga skaffningen på myren. Det goda, näringsrika köpmjölet, det kraftiga amerikanska fläsket och det lätthanterliga kaffet blevo nu det huvudsakliga i »myrnästen» (matsäcken) jämte rikligt med smör och ost. Tjockmjölken kånkade man fortfarande med sig, men det var måttliga mängder och endast prima vara. Vad var då orsaken till denna radikala omändring? — Trävarubolagens väl-signelserika verksamhet hade nått även dessa bygder. Tack vare de nya förvärvsmöjligheter, som nu erbjödo sig, kunde kreatursbesättningarna också nedbringas till efter bärgningstid och arbetskraft bättre lämpade proportioner.

En sammanfattning av det sagda ger följande resultat: Frostvikens fäbodväsen daterar sig från bebyggelsens allra första början. Dess uppkomst och utveckling ha icke bestämts av betestillgången utan i stället hängt samman med vinterutfodringen och i någon ringa mån med tradition och hygien.

Med hänsyn till sin närmaste uppgift ha sätrarna varit av tre slag:

Alldeles i gårdens närhet belägna sätrar, som kommit till uteslutande av trevnadsskäl ävensom antagligen för att förebygga, att en ny åbo sloge sig ned i ens omedelbara grannskap.

Vårsätrar, framtvingade av permanent foderbrist under vårvintrarna.

Slåttersätrar, anlagda dels för att underlätta slätterfolkets proviantering på myren och dels för att möjliggöra alla familjemedlemmarnas deltagande i slätterarbetet.

Säterväsendets på sin tid kraftiga utveckling är ingalunda något bevis på stigande välmåga utan i stället vittnesbörd om en rent förtvivlad kamp för livet under primitiva näringsförhållanden. Dessa traktors säterliv i gångna tider var fullkomligt blottat på den traditionella säteridyllen och poesien. Hårt arbete, knapp och enformig föda, jäkt och oro var, vad det bjöd på. Och det var visst icke slut på detta, då man fick flytta hem till gårds, sedan den sista starrstacken för året var lagd borta på

sätertraktens myrar. Vintern i ända måste man ävlas med att forsla hem starren, skotta upp stackarna ur djup snö och trassla med hästarnas trygor, ej sällan i bitande köld eller under vinande snöstorm — av mången räknat vida värre än sommarens slit och släp.

Den ödeläggelse, som gått fram över Frostvikens sätrar, är naturligtvis en enbart glädjande företeelse, i det att den vittnar om en gradvis stigande förbättring av befolkningens levnadsvillkor. Självklart återstår fortfarande mycket att önska i den vägen, men det är dock en himmelsvid skillnad mot förr. Den smula säterdrift, som ännu upprätthålles, har föga gemensamt med gångna tidens. Den är i de större byarna betingad av att betet blivit otillräckligt på hemskogen, sedan åborna blivit många och kreatursstocken därför ökat. Av denna anledning är det t. o. m. inte otänkbart, att ett nytt fäbodväsen i en framtid kommer till stånd, men det lär väl då bli av helt annan beskaffenhet än det gamla.

Fig. 7. Primitiv slätterkoja, »busta», vid myren. Ankarvattnet, Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1913.